

Barbara KUNZMANN-MÜLLER  
Humboldt-Universität, Berlin

## JEDNOJEZIČNI RJEČNIK I NENATIVNI GOVORNIK

U leksikografskoj se literaturi još uvijek vodi živa diskusija o tome koji motivi vode izvornog govornika da posegne za rječnikom materinskog jezika. Što se toga tiče, nenativni se govornik nalazi u posve drukčijoj situaciji: rječnici stranog jezika, među njima i jednojezični, za njega su jedno od postojećih sredstava za nalaženje podataka o danom jeziku koji su mu neophodni za aktivnu odnosno pasivnu upotrebu. Riječ je tu o informacijama i iz područja semantike i iz domene gramatike. U izlaganju se obrađuju oba područja i ilustriraju primjerima.

Tema koju ćemo razmotriti u ovom radu zahtijeva da najprije malo detaljnije razjasnimo kako ćemo shvatiti termine koje smatramo ključnima u vezi s navedenom tematikom. Riječ će naime biti o rječniku, bolje rečeno o tipu rječnika s jedne te o korisniku rječnika ili, da budemo sasvim precizni, o odnosu između tipa rječnika i korisnika rječnika s druge strane.

Kao što je poznato iz teorije leksikografije, rječnici se po raznim, ali za svaki konkretan slučaj dobro obrazloženim kriterijima svrstavaju u određeni niz rječničkih tipova, pri čemu dosada još nije ustanovljen točan broj koji je moguće ili, bolje rečeno, svrsishodno izdvojiti. Okvirna tematika ovoga skupa ne obuhvaća svu širinu rječničke tipologije koja postoji, nego selekcionira, te time je ograničava u određenom smislu, konkretno u tom smislu da bismo trebali uzeti u obzir u prvom redu ili, točnije rečeno, isključivo jednojezične rječnike, što u ovom kontekstu znači hrvatske rječnike. Po svojevrsnom kriteriju, naime po tome koliko je jezika uključeno u rječnik taj tip stoji u opozicijskom odnosu s dvojezičnim odnosno višejezičnim rječnicima. Što se drugih mogućih kriterija tiče, u daljnjem svom izlaganju upotrebljavat ćemo jednojezični rječnik u interpretaciji općega objasnidbenog rječnika.

Korisnik rječnika, međutim, u programu ovog skupa izrazito nije tematiziran. S pogledom na raširenu praksu to kao opća činjenica i ne može previše začuditi jer u većini slučajeva korisnik jezičnih pomagala, čini nam se, tradicionalno donedavno nije igrao neku važniju ulogu. Naprotiv, sastavljači rječnika doduše spominjali su ga pripisujući mu različite zahtjeve, ali te su tvrdnje bile intuitivne i nisu se zasnivale ni na bilo kakvim empirijskim analizama. Stoga se može slobodno reći da je koris-

nik rječnika po pravilu ipak ostao, a i ostaje do danas neka vrsta nepoznanice. Ali stvari se mijenjaju otkada su se leksikografi i leksikografska literatura zadnjih desetak-petnaestak godina počeli baviti ozbiljnije, tj. znanstveno, pitanjem tko se za pravo služi pojedinim tipovima rječnika i u koje svrhe. Na prvi bi se pogled moglo misliti da je to pitanje već kao takvo suvišno i odgovor na njega trivijalan, ali ono to, kako će se vidjeti, nije nimalo. Podsjećamo tu primjerice na diskusije na kolokviju u Essenu 1984. god. i na brojne priloge u međunarodnoj leksikografskoj literaturi, kao i na tematske zbornike, npr. LEXICOGRAPHICA i dr. Da se upravo navedena literatura uglavnom odnosi na prilike na njemačkom, francuskom ili engleskom jezičnom tlu, nije tu bitno jer polazimo od toga da je načelna situacija, očigledno, dosta slična i za druge jezike. Što se toga tiče, na ovom mjestu i ovom prilikom ne možemo, a i ne moramo biti opširniji.

U vezi s našom temom važno je, međutim, naglasiti ovo: većina se autora slaže u mišljenju da su osim izvornih govornika potencijalni korisnici jednojezičnih rječnika i nenativni govornici danog jezika. O tome svjedoče, među ostalim, i predgovori brojnih jednojezičnih rječnika najrazličitijih jezika. Shodno tomu možemo ustvrditi činjenicu da je široko prihvaćeno mišljenje da i ako se radi o jednojezičnim rječnicima čiji je prvi adresat izvorni govornik, treba voditi računa o nenativnom govorniku.

Toj općoj tvrdnji potrebno je posvetiti malo više pažnje i prostora. Drugim riječima, treba, prvo, što je moguće konkretnije odrediti kada će neizvorni govornik posegnuti za jednojezičnim rječnikom. Uz podatke o njegovim motivima zanimaju nas, drugo, i uvjeti pod kojima on to radi.

Na pitanje kada se potencijalna skupina korisnika služi jednojezičnim rječnikom znatno je lakše odgovoriti za nenativnog nego za nativnog govornika. Možemo polaziti od pretpostavke da je klasična situacija da neizvornom govorniku nedostaju znanja ili obavijesti u vezi s leksičkim fondom stranog jezika. U pitanju su ponajprije takozvane *gaps* ili *rupe* u leksičkom znanju stranog jezika, koje se odnose ili na leksičke jedinice u cjelini ili na pojedine aspekte njihove paradigmatke i sintagmatke strukture. Prema tomu, taj se deficit odnosi i na semantiku i na pragmatiku ili pak gramatiku leksičkih jedinica. Iako se u takvoj situaciji, sasvim u skladu s podacima iz predgovora rječnika i na osnovi empirijskih analiza iz stručne literature, govori o upotrebi jednojezičnog rječnika, moramo tu odmah upozoriti na nešto što je značajno, naime na to da je prva i glavna instancija za neizvornog govornika dvojezični rječnik.

Kao što smo rekli, moramo se nadalje pitati jesu li uvjeti upotrebe te rječničke vrste istovjetni za obje vrste korisnika ili se oni razlikuju. Stoga je potrebno da malo detaljnije odredimo i jednu i drugu grupu govornika. Pri tome će se ispostaviti da između nativnog i nenativnog korisnika jednojezičnih rječnika postoji jedna odlučujuća razlika: izvorni se govornik služi rječnikom svoga materinskog jezika. Drugim riječima, on za jezik rječnika, dakle za jezik-objekt, ima jezičnu svijest ili jezičnu kompetenciju. Za onu drugu skupinu korisnika, međutim, ista tvrdnja ne vrijedi ili barem

ne u istoj mjeri. Iz tog stanja stvari praktično izlazi: neizvorni je govornik u znatno smanjenom opsegu kompetentan dekodirati, a kamoli proizvoditi ili producirati leksičke jedinice odnosno jedinice višeg ranga na stranom jeziku jer on ne raspolaže istim kreativnim potencijalom.

Najzad se na to nadovezuje još i pitanje u kojoj fazi ovladavanja stranim jezikom neizvorni govornik uopće može uspješno raditi s jednojezičnim rječnikom. Sasvim je sigurno da ne dolazi u obzir početnička faza, tj. on ni pod kojim okolnostima ne smije biti početnik, naprotiv, u obzir dolazi govornik s prilično dobrim poznavanjem jezika. Što se same upotrebe tiče, mislimo, prvo, na to da će konzultirati taj rječnički tip onda kada čita tekstove na stranom jeziku, što znači kada ih prevodi odnosno kada ih želi razumjeti, a mislimo i na možda čak i češći slučaj da će ga upotrebljavati kada želi komunicirati, na primjer govoriti ili prevoditi na strani jezik. Drukčije rečeno, poseći će za njim kada namjerava kako pasivno tako i aktivno primjenjivati strani jezik.

To su, mislim, neke načelne pretpostavke koje moramo imati na umu kada želimo razmatrati situacije za koje bi se moglo reći da su karakteristične za slučajeve kada nenativni govornik poseže za jednojezičnim rječnikom, pri čemu ćemo tu zanemariti detalje specifičnih razlika između takozvane pasivne i aktivne primjene stranog jezika i njihove posljedice za upotrebu rječnika.

S pogledom na semantičku, a često i pragmatično-komunikativnu stranu leksičkog fonda stranog jezika neizvorni govornik ima zahtjeve koji se, kao što smo rekli, daju dosta precizno odrediti. Govorili smo o tome da su prisutne leksičke rupe, što u konkretnom slučaju znači da je stupanj vjerojatnosti veoma visok da će za određene pojave ili predmete vanjezične stvarnosti znati jezične jedinice svoga materinskog jezika, ali ne ili barem ne s istom sigurnošću i stranog jezika. Prema tomu, u odnosu na semantiku i u ovisnosti o aktivnoj odnosno pasivnoj upotrebi stranog jezika njemu su potrebni ekvivalenti za strane odnosno za materinske leksičke jedinice.

Ustvrdili smo malo prije da mu je tu prva instancija dvojezični ili višejezični rječnik. Kao rječnička vrsta on predstavlja tip čije je glavno obilježje princip ekvivalentnosti. Drugim riječima, na mjestima gdje jednojezični rječnik ima parafrazu ili definiciju leksičke semantike pojedinih elemenata, dvojezični rječnik daje ekvivalent odnosno ekvivalente na stranom odnosno na materinskom jeziku.

Bez obzira na upravo označenu preferentnost dvojezičnih rječnika, postoji niz situacija u kojima će nenativni govornik konzultirati, većinom dodatno ili komplementarno uz dvojezični, jednojezični rječnik. Na što tu konkretno mislimo, objasniti ćemo na nekoliko primjera.

Nema potrebe da se tu zadržimo na konstelaciji da za određeni jezik još nisu izrađeni dvojezični ili višejezični rječnici. Kao što je poznato, za hrvatski, u našem kontekstu u odnosu na njemački jezik, postoji priličan broj dvojezičnih rječnika. Ali tu bismo ipak odmah ukazali i na dvije karakteristike, naime na to da su oni manjeg ili najviše srednjeg opsega te da su starijeg datuma, hoćemo reći da dvojezični rječnici vremenski vrlo često zaostaju za jednojezičnima. Kakve posljedice proizlaze iz tog stanja stvari za uspješno korištenje tih rječnika?

Općenito rečeno moramo na osnovi upravo rečenoga konstatirati da i postojeći hrvatski dvojezični rječnici u mnogo čemu ne mogu zadovoljavati zahtjeve korisnika.

S pogledom na spomenutu karakteristiku da su dvojezični rječnici u usporedbi s jednojezičnim u pravilu manji po opsegu, mislimo primarno na činjenicu da su oni i oskudniji, primjerice što se broja natuknica tiče. Dvojezični rječnici sadržavaju osnovni leksički fond u užem ili širem smislu riječi, ali nipošto ne strogo specijalni ili označeni leksik. Na što tu mislimo, pokazat ćemo na nekoliko primjera.

U svakom ili pak gotovo u svakom hrvatsko-njemačkom rječniku naći ćemo natuknice kao *kruška, tramvaj, olovka, raditi, spavati, veseo, ružan* s njemačkim ekvivalentima kao *Birne, Straßenbahn, Bleistift, arbeiten, schlafen, lustig, häßlich*. Stupanj sigurnosti da ćemo uspješno tražiti i natuknice kao *natuknica, šut, korner, karnet, deterđent* s ekvivalentima *Stichwort, Stoß, Sammelkarte, Waschmittel* već je znatno niži. Zakazat će konačno svaki manji, pa i srednji dvojezični rječnik kada su u pitanju natuknice s oznakama kao *regionalno, žargon, podrugljivo, barbarizam* i sl., v. *fašnik, fešta, kantati, pegla, cimerica, kefa, kinta, kolac* i mnoge druge.

Poseban su problem takozvana realia, kao recimo hrvatski *sarma, štrukle, promocija, džezva, bevanda, garsonijera*, odnosno njemački *Roulade, Eintopf, Stollen, S-Bahn, gemütlich* i drugo. Za njih vrlo često u stranom jeziku nema izravnoga ekvivalenta, a nisu rijetki ni slučajevi kada ih uopće nije moguće izraziti jednom riječju. Da bi neizvorni govornik ipak pronašao najprikladniji izraz, treba mu u pravilu više obavijesti, između ostaloga i enciklopedijskog karaktera, nego što ih daje dvojezični rječnik. Tu vrstu informacija taj rječnički tip načelno ne sadržava, dok je za jednojezični rječnik, ako i nije preferentna, ipak prisutna.

Kao drugu karakteristiku naveli smo faktor aktualnosti dvojezičnih rječnika u usporedbi s jednojezičnim. Naznačena vremenska hijerarhija kako se oni izrađuju ima posljedice i na leksičku građu koja jest odnosno koja može biti uključena i u jednu i u drugu rječničku vrstu. Drukčije rečeno, jednojezični rječnik uvijek može biti aktualniji nego dvojezični. Stoga je nenativni korisnik primoran konzultirati jednojezični rječnik, recimo, kada traži novi leksik, tj. leksičke jedinice iz moderne tehnike, privrede, iz političkog života i sl., naprimjer *karnet, putovnica, sporedno zanimanje, punjač akumulatora, viljuškar, sandučar, pretvorba, samit* i sl. Većina tih leksičkih jedinica pripadaju domenama koje se povijesno brzo razvijaju i mijenjaju.

Što se inače semantičke, a ponekad i komunikativno-pragmatične strane tiče, pitanje upotrebe jednojezičnog rječnika ima još i sasvim druge dimenzije. Rekli smo da su u dvojezičnim rječnicima suprotstavljeni ekvivalenti dvaju jezika. U tom pogledu moramo biti još malo konkretniji. Kao što je u lingvistici odavno poznato, fiksiranje je leksičkih jedinica idiosinkratično, što znači da se leksičke jedinice dvaju jezika semantički ne poklapaju u potpunosti. Izuzeti su tu, naravno, slučajevi kao hrv. *olovka, ručnik, dvorana, dvorište* prema njem. *Bleistift, Handtuch, Saal, Hof* i dr. Slučaj izravne ekvivalentnosti između dvaju jezika doduše nije toliko rijedak, ali ipak ne bismo mogli reći da predstavlja normu.

Češće, pa stoga i karakterističnije jest da uz jednu natuknicu odnosno uz jedno

podznačenje natuknice dolazi više od jednog ekvivalenta ili kvaziekvivalenta. U leksikografskoj teoriji se tu govori o multiekvivalentnosti. Odlučujuće u vezi s onim što slijedi jest kako se taj fenomen odražava u leksikografskoj praksi. Pogled u bilo koji dvojezični rječnik pokazuje da se uz jednu natuknicu daje često čitav niz ekvivalenata.

Za to što je upravo rečeno mogli bismo navesti primjere iz hrvatsko-njemačkih odnosno njemačko-hrvatskih rječnika kao što su ovi: hrv. *dnevnik* prema njem. *Tagebuch; Klassenbuch; Tageblatt, Journal*, hrv. *rep* prema *Schweif, Schwanz; Rute, Wedel; Schlange* ili u obrnutom smjeru njem. *Kern* prema hrv. *jezgra, koštica, sjemenka, zrno*, njem. *Handlung* prema hrv. *radnja, djelo; trgovina, dućan*, njem. *Frau* prema hrv. *žena, gospoda, supruga*.

Pada u oči da se ekvivalenti formalno odvajaju znacima, npr. zarezom, što ukazuje ne na razliku, nego na identičnost. Prema tomu, trebalo bi pretpostaviti da su hrvatski *jezgra, koštica, sjemenka* i *zrno* sinonimi, što oni, kao što se zna, nisu. Slično bi vrijedilo za hrvatske ekvivalente za njem. *Frau*. Kada se gleda primjere kao njem. *Handlung* s gore navedenim ekvivalentima, onda se vidi drugi način odvajanja, naime odvajanje znacima, npr. točkom i zarezom ili brojevima, što doduše ukazuje na razliku, ali bez specificiranja u čemu se ona sastoji.

Možemo se pitati je li ta praksa važna i za korisnika i ako jest, u kojem smislu. Treba odmah reći da što se toga tiče, razmatrani primjeri nisu istovrijedni. Kada imamo na umu korisnika čiji je materinski jezik njemački, onda neće imati problema s natuknicama kao što je hrv. *dnevnik* s ekvivalentima *Tagebuch; Klassenbuch; Tageblatt, Journal* jer situacija od koje moramo polaziti jest da on čitajući tekst na stranom jeziku, upotrebljava rječnik da bi tražio nepoznate mu leksičke jedinice. Iz konteksta će u najvećem broju slučajeva biti u stanju zaključiti koji je od ponuđenih ekvivalenta najprikladniji, ili za slučaj da odgovarajući ekvivalent nije naveden, moći će ga s kreativnošću izvornog govornika sam stvoriti. Na sličan bi se način mogle objasniti natuknice kao *upitnik* s ekvivalentima *Fragezeichen; Fragebogen*. Konteksti u kojima se upotrebljava prvi odnosno drugi ekvivalent toliko su različiti i svojevrsni da će korisnik rječnika bez većih poteškoća moći točno odrediti i izabrati koji od navedenih ekvivalenata gdje dolazi u obzir.

Potpuno drukčiju sliku dobivamo kada uzmemo istog korisnika i primjere kao njem. *Kern* prema hrv. *jezgra, koštica, sjemenka* i *zrno*. U čemu se natuknice kao ta razlikuju od onih upravo razmatranih? Najvažnija i odlučujuća razlika jest u tome da se korisnik rječnika, tj. neizvorni govornik hrvatskoga, nalazi u suštinski drukčijoj situaciji. Dok u prvom slučaju korisnik pasivno primjenjuje strani jezik, u drugom slučaju u pitanju je aktivna primjena koja, kao što smo rekli, u mnogo većoj mjeri zahtijeva jezičnu svijest za strani jezik. Gore smo ustvrdili da je upravo jedna od karakteristika neizvornog govornika da on za strani jezik ne raspolaže istom jezičnom kompetencijom kao za materinski jezik. Stoga neće biti u stanju kompetentno odrediti u kojim se kontekstima upotrebljava koji ekvivalent stranog jezika. To vrijedi za različite ekvivalente gore navedenoga njem. *Kern* isto tako

kao i za hrvatske ekvivalente *zagrada; kvačica, pritegača, spona; tesarska skoba, štupaljka* navedene uz njemačku natuknicu *Klammer*. Neizvorni korisnik će i tu biti u načelno drukčijoj situaciji nego izvorni govornik. Nema dvojbe da će on, svjesno ili podsvjesno, znati za polisemiju njemačke imenice *Klammer*, koja se na svojevrsan način odražava i u ekvivalentnosti na hrvatskom. To što je za njega nepoznato, jest kakav je odnos između njemačkih podznačenja i pojedinih hrvatskih ekvivalenta.

Potreba da se točno označuju uvjeti pod kojima se upotrebljavaju navedeni ekvivalenti postoji i kod primjera kao njem. *Lehrer* prema hrv. *nastavnik* i *učitelj*, njem. *Lehrling* s hrvatskim ekvivalentima *šegrt* i *učenik* ili njem. *Brot* prema *kruh* i *hljeb*. Za razliku od malo prije razmatranih primjera distribucija hrvatskih ekvivalenta tu nema semantičko obrazloženje, odgovorni distributivni faktori su pragmatično-komunikativne naravi.

Rezimirajući mogli bismo reći da tradicionalni dvojezični rječnik ne obavješćuje korisnika o tome gdje i kako se ispravno upotrebljavaju nabrojeni ekvivalenti ili, apstraktnije rečeno, ne obavješćuje u dovoljnoj mjeri o mjestu jezičnih jedinica u sustavu stranog jezika. Istaknuli smo da podaci te vrste nemaju podjednaku vrijednost u ovisnosti radi li se o pasivnoj odnosno aktivnoj primjeni stranog jezika. Oni su, kao što smo vidjeli, neophodni za ispravnu upotrebu ekvivalenta iz rječnika. Prema tomu, od posebne su važnosti kada je u pitanju aktivna primjena stranog jezika. Kada se radi o pasivnoj upotrebi, stvari izgledaju malo drukčije. Detalji o mjestu u sustavu po pravilu doduše nisu obavezni da bi nenativni govornik razumio tekst, ali su zato od nepodcjenjujuće vrijednosti s obzirom na raširenost znanja o stranom jeziku, naime o načelima njegove leksičke sustavnosti.

Mislimo da iz dosad rečenoga izlazi da je potreba za detaljnijim podacima o semantičkoj strukturi odnosno o mjestu leksičkih jedinica u svojevrsnoj paradigmi stranog jezika jedan od osnovnih pobuda da neizvorni govornik konzultira jednojezični rječnik bilo kao jedinstven izvor bilo komplementarno uz dvojezični rječnik.

S druge strane tu treba odmah upozoriti na to da jednojezični rječnik taj zahtjev ne može zadovoljiti, ili može samo do određene granice iz jednostavnog razloga što se on kao specifičan rječnički tip obraća primarno izvornom govorniku oslanjajući se pri tome na njegovu jezičnu kompetenciju. Mislimo da moramo biti potpuno svjesni činjenice da iako bi dobar jednojezični rječnik trebao dati sliku uvrštenosti leksičkih jedinica u leksički sustav jezika rječnika, ta slika ne mora i ne može biti isto toliko transparentna i za nenativnog korisnika. Tu se točno vide granice upotrebljivosti jednojezičnog rječnika za neprimarne skupine korisnika. Usprkos svemu tomu, smatramo da je bilanca ipak više pozitivna nego negativna: dobro i sustavno usklađeno opisivanje paradigmatskih odnosa u jednojezičnom rječniku u mnogočemu može pridonijeti da neizvorni govornik stekne odnosno raširi jezičnu svijest u stranom jeziku.

Drugo područje gdje se vode diskusije u leksikografskoj teoriji i praksi jest odnos gramatike i rječnika odnosno gramatike u rječniku. Da je ta tematika relevantna i za jednojezičnu hrvatsku leksikografiju, pokazuju brojni prilozi na ovom skupu. Autori se slažu u mišljenju da su potrebne po mogućnosti što detaljnije gramatički re-

levantne karakteristike pojedinih vrsti riječi. Prema tomu, trebamo se u okviru naše teme i mi pitati da li su gramatički podaci u jednojezičnom rječniku značajni i za nenativnog korisnika i ako jesu, u kojem pogledu.

Uostalom, dvojezični rječnici o kojima moramo i tu voditi računa postupaju, što se toga tiče, dosta različito. Zastupljen je širok dijapazon od neobilježavanja gramatike do obuhvatnog i eksplicitnog obilježavanja. U novijim dvojezičnim rječnicima katkad nailazimo, međutim, i na označivanje s ciljem razlikovne karakteristike.

Neosporno je da nenativnomu govorniku uz leksičko mora biti na raspolaganju i gramatičko znanje da bi razumio strani jezik, a da ne govorimo da ga aktivno upotrebljava. U tu će svrhu, naravno, prvo konzultirati gramatiku tog jezika. Ovisno o opsegu gramatika će mu pružiti obavijesti o morfološkim paradigmama i pravilima, tj. o tome kako se jezične jedinice spajaju u jedinice višeg ranga, kao što su nominalne skupine, rečenice, diskurz itd. Ono što gramatiku načelno razlikuje od rječnika jest to da ona nije usmjerena toliko na pojedinu leksičku jedinicu koliko globalnije na strukturalna pravila. Prema tomu u gramatici gramatička informacija, recimo, za pojedinu jedinicu iz teksta — nije osigurana. Mjesto gdje se to u mnogo većem stupnju može osigurati jest svakako rječnik.

Kakvi bi podaci tu s gledišta nenativnog korisnika dolazili u obzir? Analize na građi njemačkih jednojezičnih rječnika, koje je provodio naprimjer Wiegandt, pokazale su da su neizvorni korisnici zainteresirani za sve vrste gramatičkih informacija, po njegovim rezultatima zainteresiranost je čak i veća nego za semantičke odnosno pragmatične podatke. Prema tomu, kada polazimo od toga da je svrsishodno da i jednojezični hrvatski rječnici sadržavaju obavijesti o gramatici svih leksičkih jedinica, onda to znači da one moraju biti dosljedno označene akcentološki, morfološki i sintaktički.

Na što tu s pogledom na neizvornog korisnika konkretno mislimo, ukratko bismo ilustrirali na nekoliko primjera, pri čemu ćemo se ograničiti na morfološke kategorije imenice, tj. na rod, broj i padež.

Kada gramatički rod dosljedno obilježavamo, to kod hrvatskih imenica na prvi pogled može izazvati čuđenje jer se, kao što se zna, u povećem broju rod može prepoznati iz same, tj. formalne strukture imenica, v. *soba* ž, *zemlja* ž prema *zakon* m, *prijatelj* m prema *mjesto* s, *područje* s. Kada se, međutim, misli na jezike kao što je njemački, označivanje gramatičkog roda jest, nesumnjivo, neophodno jer on nije prepoznatljiv po morfološkoj formi, v. *das Zimmer* s prema *der Hammer* m prema *die Kammer* ž. Ali i u hrvatskom ima slučajeve gdje određivanje roda, barem za nenativnog govornika, nije toliko jednostavno. Mislimo tu na imenice ženskoga roda čije je zajedničko obilježje da spadaju u treću deklinaciju, v. *žed*, *smrt*, *riječ*. Označivanje je od posebne važnosti u svim tim slučajevima kada treba ukazati na kolebanja, npr. *bol*, *glad*, *zvijer*. Ima, nadalje, nekoliko skupina imenica kod kojih je pripadnost određenom gramatičkom rodu od velike važnosti u odnosu na kategoriju sročnosti. Radi se tu o grupama s predstavnicima kao *pismoša*, *kolega*, *gazda*, dakle o imenicama koje morfološki pripadaju muškom rodu, ali koje se, što se sintakse tiče, ponašaju različito. Mislimo tu dalje na takozvana korelativa kao *astronaut*, *inže-*

njer odnosno na imenice kao *kukavica*, *neznalica* te *zanovijetalo*, *gundalo* i sl.

Gramatička kategorija broja s opozicijom jednine i množine određuje imenice po tome jesu li brojive odnosno nebrojive, v. *djevojka* prema *djevojke*, *mjesto* prema *mjesta* itd. Od toga što bismo mogli smatrati općim pravilom ima podosta odstupanja, kao što su naprimjer imenice kao *povrće*, *namještaj*, *roba* odnosno *rukavice*, *nogavice*, koje se u načelu upotrebljavaju pretežno ili isključivo u jednini odnosno u množini. Još je kompleksniji odnos između singulara i plurala kod imenica *krumpir*, *mrkva*, *paradajz* prema *jabuka*, *kruška* ili kod imenica kao *sir*, *duhan*, *vino*, za koje postoje forme i u množini za koje je karakteristična izvjesna semantička promjena. Konačno, treba tu voditi računa i o imenicama s dvojakom množinom uz semantičku diferencijaciju kao *sat* prema *sati* i *satovi*, *otac* prema *očevi* i *oci*. Tu spadaju i imenice tipa *nebo* prema *neba*, *nebesa*, *tele* prema *telad*, *telici* i dr.

Po sličnim bi kriterijima trebao biti označen i fleksijski tip, što je opet tim važnije ukoliko ima odstupanja od pravila. Kao što je poznato, u hrvatskom postoji niz padeža koji pokazuju morfološke promjene ili za koje postoji više nego jedna formalna reprezentacija. U obzir dolaze naprimjer genitiv jednine prve deklinacije, v. *poklopac* prema *poklopca*, dativ jednine kod imenica druge deklinacije, v. *majka* prema *majci*, vokativ imenica druge deklinacije, v. *Barbara* prema *Barbaro*, nominativ množine prve deklinacije, v. *puž* prema *puževi*, ali *dan* prema *dani*, genitiv plurala prve i druge deklinacije, v. *mjesec* prema *mjeseci*, *student* prema *studenta*, *vrpca* prema *vrpci* itd. Mislimo tu isto tako na označivanje fleksijskog tipa kod imenica kao *Norveška*, *Hrvatska*, *Finska* prema *Austrija*, *Amerika*, *Italija*. Najzad, ima i u hrvatskom imenica koje nemaju fleksiju, tj. koje su indeklinabilne, što treba označiti, v. *Astrid*, *Lili*, *deci*, *mis*.

To što smo tu demonstrirali na morfološkim kategorijama hrvatskih imenica dalo bi se pokazati i na morfološkim kategorijama drugih vrsta riječi.

U vezi s gramatičkim obilježjima jezičnih jedinica i njihovim označivanjem na kraju bismo se ukratko zadržali na još jednom fenomenu za koji smatramo da je od izuzetne teoretske, a i praktične važnosti, i koji prema tomu mora biti pomno registriran i označen u jednojezičnom rječniku. Mislimo na označivanje kolokacija kod pojedinih jedinica. Kao što se zna, tematici sintagmatskih odnosa leksičkih jedinica posvećeno je dosta pažnje u novijoj leksikografskoj literaturi.

Kada su u pitanju dva jezika, moramo tu opet naglasiti da sintagmatične relacije očito ne nose univerzalnu karakteristiku nego su idiosinkratično određene, što znači da se mogu razlikovati od jezika do jezika. Time se objašnjava to da one nisu samo interesantne, nego su i relevantne za nenativnoga govornika, konkretno u tom smislu da mogu predstavljati problem.

Na što tu mislimo, vidi se iz primjera kao što su ovi: *nisam znala za to* prema njem. *davon habe ich nichts gewußt*, *zahvaljujem ti na pomoći* prema njem. *ich danke Dir für die Hilfe*, *nije se više brinula za nas* odnosno *o nama* prema njem. *sie kümmerte sich nicht mehr um uns*. Kao što se vidi, u tim se nominalnim frazama u oba jezika upotrebljavaju prijedložni izrazi, različiti su, međutim, prijedlozi i



ovisno o tome i rekcija. Drugi tip predstavljaju slučajevi kada u jednom jeziku postoji besprijedložni padež, a u drugom prijedložni, npr. *ne raspoložemo drugim podacima* prema *über andere Daten verfügen wir nicht*, *oprosti na ovoj neurednosti* prema *entschuldige diese Nachlässigkeit*. Da ima u jednom ili u oba jezika i alternativne mogućnosti, pokazuje primjer kao ovaj: *čestitam mu rođendan*, ali i *čestitam mu na uspjehu* prema njem. *Ich gratuliere ihm zum Geburtstag, zum Erfolg*.

Naravno da bi i dvojezični rječnici morali voditi računa o kolokacijama, što oni mlađeg datuma donekle i čine, dok ih stariji označuju manje-više sporadično. Ono što još nedostaje u njima jest dosljednost i sustavnost u obilježavanju sintagmatike.

Jednojezični rječnici kao rječnički tip trebali bi, što se toga tiče, biti opširni, što znači da bi trebali dati iscrpnu karakteristiku, uz gore razmatranu paradigmaticu i sintagmaticu svake natuknice, što u našem kontekstu znači što potpuniji opis kolokacijskih odnosa uz svaku natuknicu. Na taj bi način jednojezični rječnici mogli biti i na području gramatike dobro i informativno pomagalo za nenativnog korisnika.

Na kraju bih dosada rečeno rezimirala ukratko ovako: Rječnički tip koji je primarno namijenjen nenativnom govorniku jest dvojezični rječnik, ali on sekundarno upotrebljava i jednojezični rječnik. Obavijesti koje kao posebna vrsta korisnika traži u jednojezičnom rječniku semantičke, komunikativno-pragmatične i gramatičke su naravi. Unatoč svemu tomu, nema sumnje da jednojezični rječnik ne može zamijeniti dvojezični. S druge strane može se ustvrditi da taj rječnički tip može, doduše s izvjesnim većim ili manjim ograničenjima, biti upotrebljiv i koristan za neizvornog korisnika.

Sve u svemu, na kraju ostaje ipak neka vrsta dileme između jednojezičnog rječnika i nenativnog govornika. To je bio upravo razlog da su leksikolozi, a i leksikografi radili na tome da nađu rješenja koja su prikladnija nego dosad postojeća. Nastala je zadnjih desetljeća jedna nova rječnička vrsta u obliku takozvanog *learners dictionary*, koja se sudeći po rezultatima uspješno razvija. Radi se tu o posebnom tipu jednojezičnog rječnika, naime upravo o jednojezičnom rječniku koji je usmjeren na neizvornog govornika. Kao i za mnoge druge jezike, takav bi rječnik bio potreban i za hrvatski jezik. Problematična će tu, čini se, zasad biti jedino praktična strana, tj. činjenica kako se uoči tolikih problema u suvremenoj hrvatskoj leksikografiji u doglednoj budućnosti može ostvariti i taj projekt.

### Literatura

- Anić, V. (1991): *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.  
Anić, V., Silić, J. (1987): *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.  
Brodnjak, V. (1991): *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb.  
Duda, W., Frenzel, M., Wöller, E., Zimmermann, T. (1986): *Zu einer Theorie der zweisprachigen Lexikographie*. *Linguistische Studien* 142/A. Berlin.  
Hurm, A. (1974): *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb.  
Hurm, A., Jakić, B. (1974): *Hrvatsko ili srpsko-njemački rječnik*. Zagreb.

- Iveković, F., Broz, I. (1901): *Rječnik hrvatskoga jezika*, 1-2. Zagreb.
- Kempcke, G. (1992): Organisationsprinzipien und Informationsangebote in einem Lernerwörterbuch. In: *Lexikontheorie und Wörterbuch*. Tübingen (= LEXICOGRAPHICA. Series Maior. 44). S. 165-243.
- LEXICOGRAPHICA. Series Maior. Bde. 1-47. Niemeyer-Verlag, Tübingen.
- Lexikographie und Grammatik* (1985). Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch. 28.-30.6.1984. Hrg. von H. Bergenholtz und J. Mugdan. Tübingen (= LEXICOGRAPHICA. Series Maior. 3).
- Lexikontheorie und Wörterbuch* (1992). Wege der Verbindung von lexikologischer Forschung und lexikographischer Praxis. Hrg. von U. Brauße und D. Viehweger. Tübingen (= LEXICOGRAPHICA. Series Maior. 44).
- Müller, B. (1983): Benutzersituationen im Verhältnis zu unterschiedlichen Typen von Wörterbüchern. In: *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti* 5. Novi Sad. S. 227-241.
- Müller, B. (1984): Zu einigen spezifischen Besonderheiten unterschiedlicher Wörterbuchtypen. In: *Fremdsprachen*. Berlin. S. 236-240.
- Müller, B. (1986): Zu einigen Entwicklungstendenzen in der synchronischen einsprachigen Lexikographie. In: *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti* 7. Novi Sad. S. 131-150.
- Müller, B. (1986): Probleme der Darstellung von Funktionswörtern im zweisprachigen Wörterbuch. In: *Linguistische Studien* 147 [ZISW] Reihe A. Berlin. S. 93-102.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (1967-1976). Matica srpska. Bde. 1-6. Novi Sad.
- Ristić, S., Kangrga, J. (1928): *Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika*. Drugi deo: srpskohrvatsko-nemački. Beograd.
- Ristić, S., Kangrga, J. (1963): *Enciklopedijski nemačko-srpskohrvatski rečnik*. Bde. 1 und 2. Beograd-München.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880-1973). Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Bde. 1-22. Zagreb.
- Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1967). Matica hrvatska. 1-2. Zagreb.
- Simeon, R. (1969): *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. 1-2. Zagreb.
- Wiegand, H. E. (1985): Fragen zur Grammatik in Wörterbuchbenutzungsprotokollen. Ein Beitrag zur empirischen Erforschung der Benutzung einsprachiger Wörterbücher. In: *Lexikographie und Grammatik*. Tübingen (= LEXICOGRAPHICA. Series Maior. 3). S. 20-98.
- Wolf, B. (1992): Wörterbuch und Benutzer - Versuch einer empirischen Untersuchung. In: *Lexikontheorie und Wörterbuch*. Wege der Verbindung von lexikologischer Forschung und lexikographischer Praxis. Hrg. von U. Brauße und D. Viehweger. Tübingen (= LEXICOGRAPHICA. Series Maior. 44). S. 295-382.

## EINSPRACHIGES WÖRTERBUCH NICHTMUTTERSPRECHER

### Zusammenfassung

In der Arbeit wird der Frage nachgegangen, welche Bedeutung einsprachige Bedeutungswörterbücher für den nichtmuttersprachlichen Benutzer haben.

Die Erfahrung und neuere empirische Untersuchungen haben erbracht, daß Nichtmuttersprachler als spezifische Nutzergruppe von einsprachigen Wörterbüchern zu betrachten und zu beachten sind. Ihr Hauptmerkmal besteht darin, daß sie für die Sprache des Wörterbuchs keine oder zumindest eine verminderte Sprachkompetenz haben. Deshalb ist der auf diesen Benutzerkreis eigentlich zugeschnittene Wörterbuchtyp das zwei- bzw. mehrsprachige Wörterbuch.

Es werden Situationen diskutiert, in denen das einsprachige Wörterbuch, je nach Sachlage, allein bzw. zusätzlich oder komplementär zum zweisprachigen Wörterbuch benutzt wird. Das ist beispielsweise bei lexikalischen Einheiten jenseits des Grundwortschatzes im engeren oder weiteren Sinne der Fall, d. h. bei den unterschiedlichen Gruppen des markierten Wortschatzes, ferner aus Gründen der ausführlichen Kommentierung bei den sog. Realia sowie bei neuen lexikalischen Einheiten, da zweisprachige Wörterbücher in der Regel einsprachigen zeitlich nachfolgen.

Insbesondere können gute einsprachige Wörterbücher dazu beitragen, Kenntnisse zur paradigmatischen und syntagmatischen Einordnung lexikalischer Einheiten der Fremdsprache zu bereitzustellen. Zweisprachige Wörterbücher geben dazu in der Regel nicht systematisch Auskunft. Dieser Mangel wird am deutlichsten spürbar, wenn es sich um die aktive Anwendung der Fremdsprache handelt. Das einsprachige Wörterbuch kann Anforderung dieser Art qua Wörterbuchtyp allerdings nur bedingt erfüllen und ist daher lediglich begrenzt geeignet, dem nichtmuttersprachlichen Benutzer Einblicke in den strukturellen Aufbau des Wortschatzes der Fremdsprache zu vermitteln und so seine Kompetenz in der Fremdsprache zu erweitern.

In einem zweiten Abschnitt wird wiederum mit Blick auf das einsprachige Wörterbuch erörtert, welche grammatischen Angaben für den nichtmuttersprachlichen Benutzer notwendig sind. Als Quelle für grammatisches Wissen hat grundsätzlich die Grammatik der Fremdsprache zu gelten. Der Vorzug der grammatischen Kennzeichnung im Wörterbuch besteht darin, da sie bei jeder einzelnen lexikalischen Einheit vorgenommen werden kann. Die Exemplifizierung erfolgt anhand der morphologischen Kategorien des Substantivs.

Am Schluß wird resümierend festgestellt, da das einsprachige Wörterbuch ein unter Umständen gutes, aber bedingtes Hilfsmittel für den nichtmuttersprachlichen Benutzer darstellt. In den letzten Jahrzehnten hat sich daher ein neuer Typ des einsprachigen Wörterbuchs entwickelt, der speziell auf diesen Benutzerkreis zugeschnitten ist, das Lernerwörterbuch. Die Aufgabe, aber auch die Schwierigkeit ist nun, diesen Wörterbuchtyp bezogen auf bestimmte Sprachen, z. B. auch das Kroatische, zu realisieren.